

Liviu Marius ILIE

CAUZE ALE ASOCIERII LA TRON ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (SEC. XIV–XVI)

Several causes regarding the association to the throne in Wallachia and Moldavia (14th–16th centuries)

Abstract: In medieval Wallachia and Moldavia, the association to the throne had mainly two causes: the nomination of the successor to the throne and the division of the princely prerogatives between two persons. The two countries confronted with an absence of a clear modality for the throne succession; during his life, the ruling prince chose a son or a brother who was to become the new prince of the country and associated him to his throne. Another motivation for the association to the throne in the Romanian medieval space was the change of the dynasty. The second important cause, which was met either at the beginning of the state or later was determined by the necessity of dividing the princely prerogatives; the co-sovereign was involved in the inner policy, but sometimes he could take part in the foreign policy as well. Sometimes the association could appear as a result of certain inner fights for the throne, as it happened in Moldavia between 1432 and 1457. The circulation of religious books, which described their association in other medieval countries, could also influence the spread of this institution in Wallachia and Moldavia.

Keywords: Wallachia, Moldavia, Romanian dynasties, association to the throne, political succession.

*

„Orice cercetare istorică este prin definiție retrospectivă. Orice anchetă cauzală este așadar regresivă: istoricul pleacă de la efect și merge până la antecedente”¹. Urmând „schema” de mai sus, propusă de Raymond Aron, se poate afirma că determinarea antecedentelor, cauzelor sau motivațiilor unui eveniment istoric trebuie pornită de la „decuparea fenomenului efect”² sau, altfel spus, plecând de la un bilanț al efectelor să se poată ajunge la un dosar al cauzelor. Afirmatie cu caracter general și aplicată chiar de autorul ei unor cazuri particulare, aceasta își

¹ Raymond Aron, *Introducere în filozofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivității istorice*, ediție nouă, revăzută și adnotată de Sylvie Mesure, traducere din lb. franceză de Horia Gănescu, București, 1997, p. 199.

² *Ibidem*, p. 202.

găsește utilitatea în momentul folosirii sale în diverse situații istorice reale. În cele ce urmează, algoritmul descris anterior se va încerca a fi aplicat unui caz al istoriei medievale românești, dorindu-se astfel stabilirea cauzelor care au determinat apariția asocierii la tron în Țara Românească și Moldova pe parcursul secolelor XIV–XVI, știut fiind faptul că în acest interval de timp, această ipostază succesorală a fost des întâlnită în cele două state medievale românești amintite anterior³. În linii mari, asocierea la domnie a fost determinată de problemele generate de succesiunea tronului și de necesitatea împărțirii prerogativelor conducerii.

O motivație de prim ordin este lipsa unei modalități sigure și eficiente de succesiune a tronului. În aceste condiții, încă din timpul vieții, domnitorul își desemna un succesor pe care și-l asocia, urmând ca acesta să rămână suveran după moartea domnului titular⁴. De unde, însă, au împrumutat românii această deficiență procedurală și prin ce filieră? Pentru a putea răspunde la această întrebare, se impune o scurtă privire asupra situației din Bizanț, acolo unde se găsește o conjunctură asemănătoare. Iată cum descrie Charles Diehl situația de aici: „Imperiul bizantin [...] a suferit multă vreme de un viciu constituțional foarte grav, lipsa unei legi de succesiune care să stabilească transmiterea tronului în mod regulat. Cei dintâi împărați erau desemnați de alegerea Senatului, de aprobarea poporului și a armatei. Nu exista deci o familie imperială, de sânge regal; cei mai umili puteau aspira la tron; toată lumea avea stofă de împărat”⁵. Acest principiu, conform căruia oricine putea deveni împărat, a adus la conducere și persoane mai puțin demne de purpura imperială⁶. De aceea, mai mulți basilei bizantini vor încerca să prevină această conjunctură și își vor asocia drept co-suveran pe acela care doreau să le succedă la tron.

³ De curând, un dosar al asocierilor la tron în Țara Românească și Moldova, pentru perioada secolelor XIV–XVI, a fost întocmit de Constantin Rezachevici în idem, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, vol. I, *Secolele XIV-XVI*, București, 2001, *passim*.

⁴ Această ipoteză este împărtășită de un număr mare de istorici care au studiat domniile asociate în Evul Mediu românesc: Emil Vărtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, [București], p. 147; Octavian Iliescu, *L'héritage de l'idée impériale byzantine dans la numismatique et la sigillographie roumaines au moyen âge*, în „Byzantina”, III, 1971, pp. 258-259; C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 25.

⁵ Charles Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine. Figuri bizantine*, vol. I, traducere de Ileana Zara, prefață și tabel cronologic de Dan Zamfirescu, [București], 1969, p. 49; a se vedea și idem, *Byzance. Grandeur et décadence*, Paris, [1926], p. 137.

⁶ Vom reține, atât pentru importanța sa în înțelegerea acestei probleme, cât și pentru pitorescul limbajului, o descriere pe care Nicetas Choniates o realiza asupra acestui aspect: „Se găseau oameni care mai ieri sau, într-un cuvânt, nu de mult, ronțăiau ghinde și încă mai mestecau în gură carne de purcel pontic, iar acum își exprimau cu totul pe față intențiile și pretențiile la demnitatea imperială, îndreptându-și spre ea ochii nerușinați și foloseau ca pețitori sau, mai bine [zis], codoși, pe crainicii publici mitarnici și robiți pântecului [...]. O, faimoasă împărăție, pricină de mirare pizmașă și mirare evlavioasă a tuturor neamurilor, cine nu te-a luat cu sila? Cine nu te-a necinstit cu nerușinare? Numai ce iubiți aprigi și neînfrânați ai avut? Pe cine nu l-ai cuprins cu brațele tale, cu cine n-ai împărțit așternutul, cui nu te-ai dăruit și pe cine, mai apoi, nu l-ai acoperit cu cunună, nu l-ai împodobit cu diademă și nu l-ai încălțat, mai apoi, cu sandale roșii?” (citat de S. B. Dașcov, *Dicționar de împărați bizantini*, traducere de Viorica Onofrei și Dorin Onofrei, București, 1999, pp. 21-22).

Din Bizanț, instituția a trecut și în statul medieval al sârbilor⁷. În Serbia, principiul ereditar nefiind foarte bine reglementat, regele putea să-și desemneze succesorul la tron dintre membrii dinastiei, „după propria sa voință sau la recomandarea adunării nobililor”⁸. De notat este faptul că în alegerea urmașului nu acționa atât de mult arbitrarul, descendentul trebuind să fie indiscutabil urmaș al dinastiei sârbești.

Într-un studiu dedicat moștenirii ideii imperiale bizantine în spațiul românesc, Octavian Iliescu arăta că asocierea la tron existentă în Bizanț a fost adoptată succesiv de bulgari și sârbi, iar prin intermediul acestor state balcanice ea a fost „transplantată” și la români⁹. Și aici a găsit un teren propice, deoarece nici în statele medievale de la nordul Dunării nu exista o formulă clară de stabilire a succesorului la tron¹⁰. Trebuia doar ca viitorul domn să fie „os domnesc”, adică rudă apropiată sau chiar și mai îndepărtată a unui fost domnitor. Astfel, Grigore Ureche scria în *Letopisețul* său că la începutul anului 1527 boierii moldoveni se adunaseră să aleagă noul domn; după „obiceiul țării [...] nu să cădiia altuia domniia, fără carile nu va fi sămânță de domnu”. În cele din urmă a fost ales Petru Rareș, „aflându-l și adevărindu-l că ieste din osul lui Ștefan [cel Mare]”¹¹. Când situația era tensionată din punct de vedere militar, nu se mai ținea cont de originea princiară, nu se mai aplica principiul „osului domnesc”; într-o scrisoare a boierilor lui Alexandru Cornea¹² se menționează că: „Împăratul [sultanul, n. n.] [...] a îmbrăcat un turc [sic!] [Ștefan Lăcustă, n. n.]¹³ în veșmântul nostru și l-a pus domn în țara Moldovei. Și noi în acel ceas am fost mulțămiiți și așa: *de ar fi pus domn pe un țigan ori pe un arap, tot l-am fi primit, numai împăratul să nu se întoarcă și să nu prade țara până la capăt* [subl. n.]”¹⁴.

Pornind de la un loc comun al teologiei politice medievale – originea divină a puterii princiare – domniile români au descris în hrisoavele lor situația reală a inexistenței unei modalități „standardizate” de stabilire a urmașului domnesc, totul fiind lăsat în voia lui Dumnezeu, deși practica ne-a demonstrat cât de mult a contat voința elitelor politice. În actele domnești cele mai vechi se regăsește un text ce stabilește modalitățile de succesiune și care, prezentând uneori ușoare variații, are

⁷ „A vrai dire, dans l’Etat serbe du Moyen-Âge, le pouvoir monarchique n’était ni électif ni purement héréditaire [...]. C’était un système beaucoup plus complexe: à la combinaison de ces deux principes, que nous avons mentionnés, se rajoute l’institution byzantine du co-souverain: l’empereur byzantin désignait le successeur au trône en l’associant de son vivant au pouvoir” (Miloche Mladenovitch, *L’état serbe au Moyen Âge. Son caractère*, Paris, 1931, pp. 159-160).

⁸ Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, traducere de Diana Stanciu, București, 2001, p. 126.

⁹ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 256.

¹⁰ „[...] o regulă strictă și precis exprimată pentru succesiunea la tron nu se cunoaște” (E. Vârtosu, *op. cit.*, p. 218).

¹¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Moldovei*, postfață și bibliografie de Mircea Scarlat, București, 1978, p. 99.

¹² Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1931, pp. 25-27.

¹³ Originea lui Ștefan Lăcustă nu era însă turcească; referindu-se la acesta, C. Rezačevici arăta: „cert este că tatăl său se numea Alexandru și că făcea parte din neamul Bogdăneștilor” (idem, *op. cit.*, vol. I, p. 569).

¹⁴ A se vedea și Ștefan Gorovei în *Petru Rareș*, red. coord.: Leon Șimanschi, București, 1978, p. 175.

următorul conținut: „[...] și după moartea domniei mele, pe cine va alege Dumnezeu să fie domn țării Ungrovlahiei, sau din rodul inimii domniei mele, sau din rudele domniei mele, sau din alt neam”¹⁵. Se observă că sunt trasate trei trepte ale succesiunii la tron – rudele cele mai apropiate, probabil fiii domnitorului („din rodul inimii domniei mele”), alte rude de grad inferior primilor menționați („din rudele domniei mele”) și pretendenții la tron fără legături de sânge cu voievodul emitent („din alt neam”) – „cursa” pentru domnie fiind deschisă unui număr destul de mare de candidați.

Situația n-a trecut neobservată nici de călătorii străini care au străbătut spațiul românesc. Georg Reicherstorffer, referindu-se la instituția domnească în Moldova, arată că „fii legitimi ca și cei nelegitimi urmează la domnie fără nici o deosebire [...] pentru dobândirea puterii, se nasc între frați războaie foarte multe și deosebit de vătămătoare. Același lucru se petrece și în Țara Românească și se întâmplă acolo încă foarte des”¹⁶. Conjunctura neclară a succesiunii este observată și de umanistul Anton Verancsics, cel care relatează că, în Țările Române, „la domnie urmează copiii legitimi, precum și cei nelegitimi”¹⁷.

Că pretendenții trebuiau totuși să fie „os domnesc”, chiar dacă nu neapărat în legătură de sânge cu voievodul anterior, o arată și originea domnească pe care unii dintre aspiranții la tron și-o plăsmuiau. Un caz tipic este cel al lui Iacob Heraclid Despotul, domn al Moldovei în răstimpul 1561-1563. Grec la origine, născut probabil în insula Samos¹⁸, acesta a încercat să-și justifice veleitățile princiare arătând că se trăgea dintr-un neam domnesc. Însuși secretarul său, Johann Sommer, arată că Despot „și-a născocit un nume de neam fictiv și a vrut, prin înșelăciune, să dobândească prietenia celor puternici”. Același umanist originar din Saxonia oferă o informație prețioasă pentru determinarea modalităților de accesare într-o înaltă demnitate în Țările Române; trăind o perioadă în mijlocul românilor, acesta observase cât de importantă era originea pentru pătrunderea în rândul elitei politice: „Despot, abuzând de credulitatea unui neam aproape barbar care, în afară de ai săi, nu suportă pe nimeni să poarte ușor o magistratură, ar fi încercat să întărească prin această nouă rațiune [ereditară, n. n.], domnia pentru sine [subl. n.]”¹⁹. Și Antonius Maria Gratianus demască „povestea” înaintașilor iluștri ai lui Despot: „Spunea chiar el că s-a născut din valahi și că strămoșii săi au domnit acolo: în privința aceasta, el

¹⁵ Am reținut, în mod arbitrar, un document din vremea domniei lui Mircea cel Bătrân (*Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. I, (1247-1500), vol. întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, p. 51), deși textul menționat se regăsește într-un număr impresionant de documente medievale românești; a se vedea și Radu G. Păun, „*La couronne est à Dieu*”. *Neagoe Basarab (1512-1521) et l'image du pouvoir pénitent*, în *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, [București], 2001, pp. 190-191.

¹⁶ Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, București, 1973, p. 87.

¹⁷ *Ibidem*, p. 88.

¹⁸ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 632 și urm.

¹⁹ Johannes Sommer Pirnensis, *Viața lui Iacob Despot, principele moldovenilor*, în Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, *Viața lui Despot. Istoriografia Renașterii despre români*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1998, pp. 19-21.

depăna o poveste ticluită destul de frumos [subl. n.]²⁰. Aceeași conjunctură a necesității aspirantului la tron de a fi „os domnesc” se regăsește și în *Cronica lui Azarie*, care arăta că „în al noulea an al domniei lui Alexandru [Lăpușeanu, n. n.], s-a ridicat un oarecare numit Despot [...] numindu-se pe sine fiu de domn [subl. n.]”²¹.

Ce vor face domnii români în fața acestui neajuns privind succesiunea la tron? Răspunsul la această întrebare îl oferă Emil Vârtosu: „Neputând fi sigur că boierii vor alege la tron, după moartea sa, pe acela pe care îl voia – fiu sau frate – domnul recurgea la expedientul juridic al asocierii, punând în felul acesta pe boieri în fața unei situații de fapt, perfect valabile. Uns de Biserică și recunoscut de boieri încă din timpul vieții titularului, domnul asociat se găsea investit, în forma publică adecvată cu puterea de a domni și nu mai putea fi înlăturat decât prin forță și prin <hiclenie>. Astfel, asocierea corectă slăbiciunea politică a domniei”²². Altfel spus, domnitorul dorea să-și impună dorința în fața opțiunii marii boierimi, care avea un rol foarte important în desemnarea noului conducător. În acest sens, Octavian Iliescu a considerat că Vlad Călugărul și-a asociat la tron pe fiul său Radu, viitorul domn Radu cel Mare²³, tocmai pentru a-i contracara pe boierii din rândurile cărora se ridicau tot felul de pretendenți, ca acel Vlad vornicul ce fusese decapitat la porunca domnitorului, pentru că încercase „să se ridice domn peste capul lui”²⁴.

Nu de fiecare dată, însă, asocierea reușea să rezolve problema succesiunii și, de aceea, voievodul asociat trebuia ales, în momentul în care accedea la tron, și de boieri. Un caz clasic de asociere la tronul Moldovei este acela dintre Ștefan cel Mare și fiul său Bogdan, viitorul domn Bogdan al III-lea. Faptul că această împărțire a tronului între cei doi este amintită de un număr mare și divers de izvoare²⁵, permite concluzia că în epocă se știa faptul că Ștefan îl desemnase pentru a-i succeda la tron,

²⁰ Antonius Maria Gratianus, *Despre Ioan Heraclid Despot, principele valahilor* (*ibidem*, p. 119).

²¹ *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, [București], 1959, p. 142.

²² E. Vârtosu, *op. cit.*, p. 147.

²³ „Radul voievod” sau „Io Radul voievod” este amintit în mai multe acte ale tatălui său (*DRH, B*, vol. I, p. 371, pp. 377-380, pp. 401-405), pentru ca la 7 iunie 1494 să emită el însuși un act (Olimpia Diaconescu, *Întregiri documentare la istoria secolelor XV–XVI*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 294); trebuie spus că Vlad Călugărul își asociase la tron, înaintea lui Radu, un alt fiu al său, Vlad, mort *ante* 4 februarie 1488 (C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, pp. 128-129).

²⁴ O. Iliescu, *Domni asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și cercetări de istorie și muzeografie”, II, nr. 1, 1951, p. 58.

²⁵ Dintre acestea, pot fi amintite documente interne (*DRH, A. Moldova*, vol. III, (1487-1504), vol. întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Nistor Ciocan, București, 1980, *passim*) și externe (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, 1451-1510, culese, adnotate și publicate de Nicolae Densușianu, București, 1891, p. 517; *ibidem*, vol. XV/1, 1358-1600. *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, publicate după copiile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga, București, 1911, p. 170; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II. *Hrisoave și cărți domnești, 1493-1503. Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori, 1457-1503*, București, 1913, pp. 417-441), inscripții (*Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, coord.: Mihai Berza, [București], 1958, p. 166, p. 183), relații de călătorie ale lui Matteo Muriano (*Călători străini despre Țările Române*, vol. I, vol. îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 149) sau *Cronica moldo-germană* (*Cronicile slavo-române*, p. 28).

în mod indirect, pe fiul mai sus amintit. Pe fondul agravării bolii lui Ștefan cel Mare, în ultimele sale zile de viață, boierii s-au adunat pentru alegerea noului domn. Sosit în mijlocul lor, așa cum avea să arate Leonardo de Massari, bătrânul domn a poruncit uciderea „agitatorilor”, după care le-a mărturisit celor de față convingerea apropierei sfârșitului, spunându-le „că *nu-i împiedică* pe dânșii de a *alege* la domnie *pe cine vor voi* dintre fiii săi, dar dorește să fie cel mai capabil de a apăra țara [subl. n.]”; trimiterea era clară la fiul său asociat Bogdan, pe care, de altfel, boierii l-au și ales și i-au jurat credință la 30 iunie 1504²⁶; merită remarcat faptul că, deși le-a „sugerat”, Ștefan cel Mare i-a lăsat pe aceștia să facă alegerea. O situație asemănătoare se regăsește și în cazul lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, care deși asociat la tron de tatăl lui, așa cum vom vedea mai jos, la moartea părintelui său, a trebuit să fie ales de „stări” pentru a rămâne pe tron²⁷.

Cât credit au acordat domnii titulari voievozilor asociați pe considerente de moștenire a tronului? Dacă aceștia erau foarte tineri, asocierea era numai formală, abia către 15 ani, vârstă considerată drept majorat al fiului de domn în Țara Românească și Moldova secolelor XIV–XV, „de la o asociere formală, între tată și fiu, se poate trece la o asociere efectivă”²⁸. Din categoria „asociaților minori” pot fi amintiți, printre alții, Ștefan cel Mare, care, înainte de a deveni domn al Moldovei, a fost asociat al tatălui său, Bogdan II²⁹, începând cu vârsta de 12 ani³⁰, sau Teodosie,

²⁶ Constantin Esarcu, *Ștefan cel Mare, documente descoperite la Veneția*, București, 1874, p. 103 ; E. de Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, pp. 40-41.

²⁷ Ambasadorii venețieni la Buda consemnau la 30 octombrie 1521, după moartea lui Neagoe, că „românii au ales pe fiul său, numit Teodosie” (*ibidem*, p. 50). Desemnarea urmașului cu puțin timp înaintea morții se găsește și în Bizanț; Teofilact Simocata descrie în *Istoria* sa discursul lui Tiberius înainte de moarte și stabilirea lui Mauricius ca succesor: „[...] pronia, îndrumătoarea noastră, arăta împăratul bizantin, mi-a luat greutatea de pe inimă dându-mi un singur sfat; ea mi-a arătat omul capabil să domnească și să ia în mâini puterea; mi-a recomandat pe acest Mauricius, aflat aici de față, un bărbat de cel mai mare folos pentru împărăția romană. El a săvârșit o mulțime de fapte mari și a dovedit că va avea grijă de supuși. Socotiți-l acum împărat. Cred atât de mult în el la transmiterea acestei sarcini foarte importante, încât îi dau de soție pe fiica mea împreună cu împărăția” (Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, traducere, introducere și indice de H. Mihăescu, București, 1985, p. 21).

²⁸ E. Vărtosu, *op. cit.*, p. 225; tot în Bizanț se poate observa cum Constans II, fiul lui Constantin III, devine stăpân absolut al imperiului la mai puțin de 14 ani (Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997, p. 310; idem, *O scurtă istorie a Bizanțului*, traducere de Mirela Acsente, București, 2003, p. 115).

²⁹ Izvoarele care o descriu sunt documentele interne și externe emise de cancelaria Moldovei (*DRH, D. Relații între Țările Române*, vol. I, vol. întocmit de Ștefan Pascu, C. Cihodaru, Konrad G. Gündisch, București, 1977, pp. 411-412; *DRH, A*, vol. II, (1449-1486), vol. întocmit de L. Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976, pp. 12-14, p. 16) și relațiile cronicii lui Jan Długosz despre bătălia de la Crasna (J. Długosz, *Historiae polonicae libri XIII et ultimus*, vol. I, Leipzig, 1711, coll. 60-63; Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926).

³⁰ Dacă se poate accepta informația conform căreia Ștefan trebuie să se fi născut prin 1438 (L. Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reusenii, 15 octombrie 1451*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, XIX, 1982, pp. 196-197) și ținând cont și de faptul că el apare pentru prima dată ca asociat al tatălui său la 11 februarie 1450 (*DRH, D*, vol. I, pp. 411-412).

asociat de Neagoe Basarab la aceeași vârstă cu cea a lui Ștefan³¹; există și asociați care primeau această calitate la o vârstă mult mai fragedă, cum ar fi Iliș, fiul lui Alexandru cel Bun, care este asociat de tatăl său la vârsta de ... 5 ani³².

Am văzut că au existat domnitori care, deși nu au avut origine domnească („os domnesc”), au încercat să-și construiască una fictivă pentru a-și justifica urcarea pe tron. Uneori, pentru a-și asigura continuitatea domniei în familia lor, ei și-au asociat o rudă apropiată, în acest caz asocierea având un pronunțat caracter dinastic. Un caz tipic pentru această situație a fost Neagoe Basarab. Într-un număr covârșitor de mare al hrisoavelor emise de cancelaria sa, acesta s-a intitulat „fiul bunului Basarab voievod” sau „fiul marelui Basarab voievod”³³ ori, mai explicit, „fiul priabunului Io Basarab cel Tânăr vo[i]evod”³⁴. Tot ca „fiul marelui și preabunului Basarab cel Tânăr voievod”, apare Neagoe și pe un taler de argint aurit pe care l-a dăruit mănăstirii Tismana la începutul domniei sale³⁵. Neagoe încerca, așadar, să propage, în mod oficial, ideea că era fiul lui Basarab Țepeluș.

Două documente turcești contemporane domniei sale, publicate în urmă cu mai bine de treizeci de ani, au permis reconsiderarea filiației acestuia³⁶. Primul dintre ele, o scrisoare a *beylerbeyi*-ului Rumeliei, Hasan pașa, adresată prințului Selim, viitorul sultan Selim I, îl descrie pe Neagoe Basarab drept „fiul lui Pârvu [Craiovescu, n. ed.]” (*Pârvul-oğlu*), „fiu de spurcat” (*Haramzade*) și „fără origine [domnească, n. ed.]” (*Bi-asl*); informații foarte importante ne sunt oferite și de cel de-al doilea act, un memoriu adresat Porții de unii boieri munteni anticraiovești: aceștia arată că „Barbu [Craiovescu, n. ed.] zicând că Neagoe, fiul lui Pârvu (*Pârvul-oğlu Neagoe*) este fiu de domn (*beyzade*) s-a răsculat ca să-l numească voievod”, deși – se spune mai jos în același document – „supușii de noi și toți locuitorii țării știm că Neagoe nu este fiu de domn (*Beyoğlu*), ci după noi, el este un cavaler (*Sipahi*)”. Aceste două izvoare otomane îl descriu pe Neagoe ca având origine boierească – descendent al Craioveștilor, care l-au și susținut să ocupe tronul Țării Românești – și nu domnească, lucru știut atât la nivelul elitei otomane, cât și în rândul locuitorilor autohtoni. O altă informație importantă conținută de cel de-al doilea document, și pe care am analizat-o și mai sus, reliefează faptul că, pentru a ajunge pe tron, „candidatul la domnie” trebuia să fie fiu de domn; astfel ne explicăm și de ce Neagoe s-a prevalat în hrisoavele sale de filiația sa din Basarab Țepeluș, deși aceasta nu era decât o formulă de cancelarie fără acoperire în realitate. Un alt izvor contemporan vorbește, în mod indirect, despre originea lui Neagoe. Este vorba despre un raport diplomatic redactat din Buda, la 10 noiembrie 1521, în care se

³¹ În 1521, an în care rămâne domn, în urma morții tatălui său, Ștefan avea 16 ani (E. de Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 50), iar asocierea sa începe la 1517 (a se vedea *infra*).

³² C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 475.

³³ *DRH, B*, vol. I, *passim*.

³⁴ *Ibidem*, p. 250.

³⁵ *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I, (1395-1800), red. resp.: Alexandru Elian, București, 1965, pp. 604-605.

³⁶ Mustafa Ali Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXI, nr. 5, 1968, pp. 921-930.

vorbea despre „un fratello dil padre di ditto Theodosio, nominato Pedra”³⁷. Așadar, „tatăl lui Teodosie” – adică Neagoe Basarab – era frate cu un anume Preda (*Pedra* în documentul italian), care nu putea fi decât Preda Craiovescu, mare ban între anii 1520-1521 și fiu al lui Pârvu Craiovescu³⁸. Aceeași relație de rudenie dintre Neagoe Basarab și Preda Craiovescu este confirmată și de cronicile interne ale țării³⁹. Și în *Viața Sf. Nifon*, izvor contemporan epocii, Neagoe este amintit ca având origine boierească, iar nu domnească („[...] un cocon de boieri ce-l chema Neagoe”)⁴⁰.

Dacă memoria contemporană lui l-a receptat ca urmaș al Craioveștilor, cum a fost el reținut de izvoarele de la sfârșitul secolului al XVI-lea? Într-un document emis din porunca lui Mihnea al II-lea Turcitul, la 17 mai 1589⁴¹, prin care „am voit domnia mea să cercetez și să adeverez rândul averilor Craioveștilor”, se amintește, intrând în componența domeniului funciar al acestor boieri „partea [de avere, n. n.] răposatului Băsărab voievod [evident, Neagoe Basarab, n. n.]”, pentru ca mai jos să fie menționat „Pârvul vornic, tatăl lui Băsărab voievod”. În două hrisoave din veacul al XVII-lea, unul emis de Alexandru Iliăș, la 15 iunie 1629⁴², și celălalt de Matei Basarab, la 30 aprilie 1633⁴³, prin care cei doi domnitori întăreau succesiv satul Costești mănăstirii Bistrița; se arată că în biserica acestui lăcaș de cult „este îngropat jupan *Pârvul ban, tatăl* stămoșului domniei mele, *Io Basarab voievod* [Neagoe Basarab, n. n.]”. Este confirmată, așadar, originea boierească a lui Neagoe, acesta din urmă fiind menționat drept fiu al lui Pârvu Craiovescu și nu al lui Basarab Țepeluș⁴⁴.

Pentru început, va trebui să facem câteva observații în legătură cu Petru. Mort cel mai probabil la 15 iunie 1520⁴⁵, rămășițele sale pământești au fost

³⁷ E. de Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 51.

³⁸ A se vedea Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, *passim*.

³⁹ *Istoria Țării Românești, 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de Constant Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 42; Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXXII, nr. 4, 1970, p. 683; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1984, p. 48.

⁴⁰ Voi cita din ediția *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I, introducere, ediție îngrijită și note de Gheorghe Mihăilă și Dan Zamfirescu, [București, 1969], p. 76.

⁴¹ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, București, 1952, pp. 402-407.

⁴² *DRH, B*, vol. XXII, București, 1969, p. 585.

⁴³ *Ibidem*, vol. XXIV, București, 1974, p. 54; pentru aceste ultime trei documente, a se vedea și P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab*, în idem, *Introducere la istoria culturii românești. Problemele istoriografiei române*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Dan Horia Mazilu, București, 2000, p. 374.

⁴⁴ Fragmentul din documentul lui Matei Basarab, act emis la 5 decembrie 1650 (*DRH, B*, vol. XXXV, p. 347), care îl amintește pe „răposatul strămoșul domniei mele, Io [Neagoe] Basarab voievod, fiul lui Basarab [Țepeluș] voievod [n. n.]”, fie reproduce întocmai titulatura lui Neagoe Basarab dintr-un document al acestuia, unde am văzut că el se intitula fiul lui Țepeluș, fie este o încercare a lui Matei Basarab, și el un urmaș al Craioveștilor ajuns pe tronul Țării Românești, de a-și plăsmui o origine indirectă – prin Neagoe – dintr-un domn legitim prin dinastie – Țepeluș.

⁴⁵ D. Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, [București], 1973, p. 50; Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din Epoca Modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, București, 1994, p. 219.

reînnumerate la mănăstirea Curtea de Argeș, împreună cu acele ale bunicii sale Neaga și cu ale fraților săi, Ioan și Anghelina. Într-un veritabil necrolog, al cărui text a fost păstrat în *Învățăături*⁴⁶ și al cărui discurs capătă pe alocuri aspecte tragice, Neagoe afirma: „O, iubitul meu fiu Petru, *eu gândeam și cugetam să fii domn* și să veselești bătrânețele mele oarecând cu tinerețele tale și să fii biruitorul pământului. Iar acum, fiul meu, te văzu zăcând sub pământ, ca un trup al fieștecăruia sărac [...]. Și *eu îți găteam haine domnești* ca să te îmbraci cu dânsule și să te împodobesti, [...] iar acum trupul tău să dăzbracă de hainele care i-am gătit eu și să îmbracă în pământu dintru care au fost luat [...]. Scoală, fătul meu, scoală, că au venit și oasele moșă-ta la tine [...] și cu dânsule am trimis și podoabele tale: *coruna și surguciulu-ți și diadimile* [subl. n.]”⁴⁷. Discursul lui Neagoe Basarab reflectă tragedia pierderii fiului său; însemnele domnești menționate – *coruna, surgiucul și diadimile* – nu descriu o desemnare a acestuia ca posibil succesori în timpul vieții sale, ci pot fi interpretate ca elemente funerare specifice înmormântării unui fiu de domn. În privința „rolului politic” al lui Petru, cercetătorul Radu G. Păun, parafrazându-l pe Ernst Kantorowicz⁴⁸, nota: „Prince «par nature», Petru n’arriva pas à être «monarque par grâce», parce que Dieu «l’a appelé chez Soi»”⁴⁹. La cele afirmate de R. G. Păun, se poate adăuga faptul că Petru n-a fost desemnat ca posibil succesori la domnie pentru că, așa cum vom vedea mai jos, tatăl său îl alesese pe Teodosie drept moștenitor al tronului, asociindu-l la domnie, cu aproape trei ani înaintea morții lui Petru. Într-un document din 30 octombrie 1517, prin care întărea mănăstirii Govora mai multe proprietăți, Teodosie apare în intitulăția actului domnesc, alături de tatăl său: „[...] întru Hristos Dumnezeu, binecredinciosul și bineinstitorul, *Io Basarab voievod*, din mila lui Dumnezeu, *domn a toată țara Ungrovlahiei* și cu de Dumnezeu dăruitul meu copil, *Io Theodosie voievod* [subl. n.]”. Se observă formula aproape clasică de intitulare a asocierii – *domn și voievod*, pentru titular, respectiv, doar *voievod*, pentru asociat⁵⁰ – ambii având în titulatură particula *Io*.

Aceeași asociere se găsește și într-o icoană de la mănăstirea Dionisiu, în care sunt reprezentați Neagoe și Teodosie, în care, în colțul din dreapta sus, este pictată

⁴⁶ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și D. Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de D. Zamfirescu și G. Mihăilă, București, 1970, pp. 236-243.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 239-240.

⁴⁸ Ernst H. Kantorowicz, *Deus per naturam, deus per gratiam. A Note on Medieval Political Theology*, în idem, *Selected Studies*, New York, 1965, pp. 122-137.

⁴⁹ R. G. Păun, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁰ A se vedea și C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 25; și în Bizanț, sub forma unei continuări a tradiției Imperiului Roman târziu, împăratul titular și asociatul se intitulează diferit: „Les règles de succession au trône instituées par Dioclétien ne sont pas modifiées en théorie; l’empereur régnant sous le titre d’Auguste désigne un César appelé à lui succéder” (Alain Ducellier, Michel Kaplan, Bernadette Martin, *Des Barbares aux ottomans. Le Proche-Orient médiéval*, ed. a III-a, [Paris], 1988, p. 20); o situație asemănătoare se găsește și în Serbia medievală, când la 16 aprilie 1346, Ștefan Dušan era încoronat împărat al grecilor și al sârbilor, fiul său, Ștefan Uroș, primea coroana de rege (*kralj*) (George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and His Successors*, Washington D. C., 1984, p. 32).

mâna lui Dumnezeu binecuvântându-i pe cei doi⁵¹. Reprezentarea nu este „o icoană de familie”, deoarece, deși Despina și cele două fiice mai în vârstă ale sale erau în viață la acea dată, ele nu sunt reprezentate. Mâna lui Dumnezeu care binecuvântează este o reprezentare obișnuită în cazul învestirii divine a puterii princiare. Două decenii mai târziu, Hristos care binecuvântează cu mâna dreaptă este însoțit de un înger care îl încoronează pe Radu Paisie⁵².

Această domnie asociată a durat până în ziua morții lui Neagoe (15 septembrie 1521)⁵³. O zi mai devreme, pe 14 septembrie 1521, locuitorii din Sibiu trimiteau un împuternicit „ad partes transalpinas ad investigandum habitudinem Theodosii Wayvode”⁵⁴. Titlul de voievod pe care Teodosie îl poartă îl înfățișează pe acesta ca asociat al tatălui său; este posibil ca această asociere să fi fost la acea dată una efectivă, iar nu formală, deoarece Teodosie atinsese deja vârsta majoratului. Așadar, Neagoe Basarab, cel care înlocuise pentru timp scurt vechea dinastie a Țării Românești, a încercat să-și desemneze urmașul încă din timpul vieții, asociindu-l la tron pe fiul său Teodosie⁵⁵.

Odată cu înlocuirea unei dinastii cu una nouă, prin stingerea pe cale naturală sau prin uzurpare, împărații bizantini apelau și ei la asocierea la tron pentru a păstra coroana imperială în cadrul familiei noului basileu. Astfel, Vasile I Macedoneanul și l-a asociat pe fiul său Constantin, încoronându-l drept co-împărat. Numai moartea prematură a acestuia din urmă l-a împiedicat să ajungă pe tronul basileilor. Deoarece nu putuse intra deplin în rândul împăraților constantinopolitani, Vasile a decis, prin intermediul patriarhului Photios, ca fiul său să fie înscris în sinaxarul sfinților bizantini; după moartea lui Constantin, acesta a fost canonizat și în memoria sa s-a început construirea unei mănăstiri⁵⁶.

Și Europa occidentală oferă exemple în care schimbarea dinastiei a fost însoțită de încercarea de a asigura continuitatea la tron, prin desemnarea, într-o formă sau alta, a urmașilor. Un episod celebru este reprezentat de înlocuirea, la jumătatea secolului al VIII-lea, a dinastiei merovingiene cu cea a majordomilor; conștient de schimbarea pe care și-o asuma, înlocuirea de pe tron a merovingienilor urmași ai lui Clovis, Pepin cel Scurt a căutat întâi o legitimare a noii sale puteri, care

⁵¹ Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971; *Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină la Europa „patriilor”*, red. resp.: Ștefan Ștefănescu și Camil Mureșanu, secretar științific: Tudor Teoteoi, București, 2001, pl. 26a.

⁵² *Ibidem*, pl. 27; Carmen-Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XVI-lea*, București, 1978, pp. 49-51; pentru încoronarea suveranului realizată de îngeri în spațiul bizantino-slav, a se vedea Christopher Walter, *The Iconographical Sources for the Coronation of Milutin and Simonida at Gračanica*, în idem, *Prayer and Power in Byzantine and Papal Imagery*, Aldershot, 1993, pp. 183-200.

⁵³ Data morții apare pe piatra tombală (C. Bălan, *op. cit.*, p. 222).

⁵⁴ E. de Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, 1517-1612, *Acte din secolul al XVI-lea, relative la domnia și viața lui Petru vodă Șchiopul*, adunate, adnotate și publicate de N. Iorga, București, 1900, p. 845.

⁵⁵ Modelul acestei asocierii la tron poate fi căutat și în familia Despinei, soția lui Neagoe; Gheorghe (Đorđe) Branković, despot al Sremului între 1486 și 1496, și l-a asociat la tron – în 1493 – pe fratele său, Iovan, acesta din urmă fiind tatăl Despinei (M. Neagoe, *op. cit.*, p. 230; Matei Cazacu, Ana Dumitrescu, *La royauté sacrée dans la Serbie médiévale*, în *La royauté sacrée dans le monde chrétien*, coord.: Alain Boureau și Claudio Sergio Ingerflom, Paris, 1992, p. 95).

⁵⁶ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 455, pp. 458-459.

i-a venit de la papa Zaharia, acesta arătând că „era de preferat ca titlul de rege să revină aceluia care dispunea efectiv de putere [majordomul, n. n.] și nu celui care era neputincios [regele merovingian, n. n.]” (*Annales Francorum*)⁵⁷. La 751, Pepin este uns rege de „episcopii Galiei”, după o tradiție veterotestamentară, și ales formal de poporul franc⁵⁸. În 754, el era încă o dată uns și binecuvântat ca rege, chiar de către papa Ștefan al II-lea, aflat în Franța, de această dată, fiind unși și fiii săi Carol și Carloman⁵⁹. În felul acesta, Pepin își desemna viitori urmași la coroana regală, încercând să legitimizeze în ochii contemporanilor săi nu doar numirea lui ca rege, ci și continuitatea familiei sale la tron. Mai mult decât atât, în cadrul aceluiași ceremonial din 754, Ștefan al II-lea o confirmă ca regină și pe Bertrade, soția lui Pepin, „poruncind tuturor [francilor, n. n.], sub amenințarea cu interdictul și pedeapsa excomunicării, să nu pretindă pe viitor să aleagă un alt rege născut dintr-o altă familie decât cea pe care divină providență o judecase demnă de un asemenea rang [subl. n.]”⁶⁰. Așadar, succesiunea la tron se perpetua nu numai cât urmau să trăiască cei doi fii ai săi, ci atâta vreme cât casa regală fondată de Pepin cel Scurt și Bertrade avea să existe. Se puneau, în acest fel, bazele unei noi dinastii. Tot în vederea succesiunii la tron în cadrul aceleiași familii regale, Carol cel Mare, după ce inițial își împărțise, în 806, imperiul între cei trei fii ai săi, Carol, Ludovic și Pepin⁶¹, și-l asocia la tron, în ultima parte a domniei, pe unicul său fiu dintre copiii lui Hildegard rămas atunci în viață, viitorul împărat Ludovic cel Pios – „în prezența și la sfatul tuturor mai-marilor regatului franc adunați în mod solemn, și l-a asociat la domnie; desemnându-l drept moștenitor al titlului imperial și punându-i pe cap coroana, a poruncit ca Ludovic să fie numit împărat și august”⁶².

O altă cauză importantă privind instaurarea asocierii la tron în spațiul românesc a fost necesitatea împărțirii prerogativelor conducerii politice între mai multe persoane (în cazul nostru – două). Pentru a putea înțelege mai bine contextul existent la nordul Dunării, trebuie examinată o situație analogă de la sfârșitul secolului al XII-lea, în tânăru stat al Asăneștilor. Conducerea acestui stat, născut pe fondul unui conflict armat cu Imperiul Bizantin, a fost încă de la început împărțită între frații Petru și Asan. La un deceniu de la începutul revoltei ce a premers formarea acestui țarat, Petru a rămas să guverneze singur, Asan fiind asasinat.

⁵⁷ Claudio Rendina, *Papii. Istorie și secrete*, traducere și note de Radu Gâdei, București, 2003, pp. 220-221.

⁵⁸ Pierre Riché, *Europa barbară din 476 până în 774*, traducere de Irina Cristea, prefață de Ecaterina Lung, București, 2003, p. 187.

⁵⁹ Descrierea evenimentelor este edificatoare: „Prealuminatul stăpân, evlaviosul rege Pepin, prin autoritatea și porunca papei Zaharia, de sfântă memorie, prin ungerea cu uleiul sfințit, primită prin mâinile sfinților episcopi ai Galiei, și prin alegerea tuturor francilor, a fost ridicat pe tronul regal. Trei ani după aceea, prin mâinile papei Ștefan, a fost din nou uns și binecuvântat ca rege și patriciu în numele Sfintei Treimi, în aceeași zi cu fii săi Carol și Carloman [subl. n.], în biserica sfinților martiri Dionisie, Rusticus și Eleutherius, unde, așa cum se știe, se află venerabilul bărbat și abate, decanul Fulrad” (*Clausula de unctione Pippini*) (Renée Mussot-Goulard, *Carol cel Mare*, traducere și note de Ovidiu Cristea, București, 2004, p. 20).

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 20-21.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 83-85.

⁶² Eginhard, *Vita Karoli Magni. Viața lui Carol cel Mare*, ediție îngrijită, traducere, studiu introductiv și note de Anca Crivăț, București, 2001, p. 135.

Campaniile militare bizantine – chiar în 1195, an în care a fost înlăturat de pe tronul imperial de fratele său Alexios al III-lea, Isaac al II-lea Anghelos inițiind o nouă ofensivă împotriva Asăneștilor – dar și frământările interne ce au urmat asasinării lui Asan în 1196, l-au determinat pe Petru să-și asocieze la conducerea țării pe fratele său mezin, Ioniță Caloian⁶³. Rolul acestuia din urmă nu a fost doar unul formal, cronicarul bizantin Nicetas Choniates arătând în *Istoria* sa că Petru l-a luat „ca ajutor în truda sa și ca părtaș la domnie, pe fratele său Ioan [subl. n.]”⁶⁴.

La începutul statului medieval Țara Românească, Basarab I și l-a asociat la tron pe fiul său Nicolae Alexandru⁶⁵. Acesta din urmă a depus omagiu de vasalitate

⁶³ Guérin Songeon, *Histoire de la Bulgarie depuis les origines jusqu'à nos jours, 485–1913*, prefată de Gustave Schlumberger, Paris, 1913, pp. 225-236; a se vedea și Constantin Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876; Nicolae Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: création et caractère du second Empire bulgare (1185)*, București, 1943; *Istoria românilor*, vol. III. *Genezele românilor*, coord.: Ștefan Pascu și Răzvan Theodorescu, București, 2001, p. 427-435.

⁶⁴ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, *Scriptores Byzantini (saec. XI-XIV)*, ediderunt: Al. Elian, Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1975, p. 287.

⁶⁵ Nu voi insista acum asupra demonstrației privind existența acestei asocieri, ea fiind mult prea extinsă pentru a-și găsi locul aici; respectiva demonstrație se găsește în paginile unui studiu personal, ce urmează a fi publicat cu titlul *Asocierea la tron dintre Basarab I și Nicolae Alexandru*. Vom menționa însă numai o succintă prezentare a lucrărilor mai vechi sau mai noi, care descriu o posibilă asociere la tron între cei doi. Dacă istoriografia românească mai veche contopea aceste două personaje într-unul singur (A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. II. *De la întemeierea țărilor române până la moartea lui Petru Rareș, 1546*, ed. a IV-a, text stabilit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu; note, comentarii, prefată, indice și ilustrația de N. Stoicescu, București, 1986, pp. 70-73), descoperirea la Curtea de Argeș a unei inscripții cu anul morții lui Basarab I (Dimitrie Onciul, *Anul morții marelui Basarab Voevod*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, X-XVI, 1917-1923, pp. 101-104; C. Bălan, *op. cit.*, pp. 249-254) a permis ipoteza că, înainte de această dată, Nicolae Alexandru a fost amintit de unele izvoare ale epocii, în chestiuni legate, în general, de politica externă, cu titlul de asociat la tron (Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, ed. a IV-a, București, 1942, pp. 374-376). Analizând în mod critic izvoarele care aminteau această situație (cronica lui Thuróczy János, un manuscris al *Letopiseșului Țării Românești* și o scrisoare papală din 1345), Emil Lăzărescu ajungea la concluzia că această asociere nu este decât „un artificiu de calcul” istoriografic (idem, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voievod cu ungurii*, în „Revista Istorică”, XXXII, nr. 1-12, 1946, pp. 115-139). Octavian Iliescu îmbrățișa și el aceeași opinie, afirmând că „se poate admite că presupusa asociere dintre Basarab și Nicolae Alexandru nu este confirmată de izvoarele istorice” (*ibidem*, p. 41). E. Vărtosu (idem, *op. cit.*, pp. 137-142) consideră, la rândul său, că între cei doi a existat o asociere. Analizând relațiile româno-ungare, Maria Holban a respins din nou ipoteza asocierii, aducând un amendament interpretărilor anterioare la pasajul din cronica lui Ioan de Târnave (Thuróczy János), în care se amintește un omagiu prestat de Nicolae Alexandru regelui maghiar Ludovic de Anjou; autoarea atrage atenția că *voievodul Nicolae nu ar fi putut depune omagiu, în calitate de asociat, fără acordul titularului*, care la acea dată era, așa cum văzut, Basarab I (M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în eadem, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, pp. 141-142; a se vedea și eadem, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română”*. *Câteva observații, îndeosebi despre politica lui Basarab, și o lămurire necesară în chestiunea identificării „satului Cozial”*, în „Revista de istorie”, XXXI, nr. 6, 1978, pp. 1073-1074). La începutul anilor '90 ai secolului trecut, regretatul O. Iliescu și-a reconsiderat vechea poziție, acceptând teza asocierii dintre Basarab I și Nicolae Alexandru pe baza unui pasaj din cronica umanistului italian Antonio Bonfini (O. Iliescu, *Aspecte pecuniare ale relațiilor dintre Nicolae Alexandru voievod și regele Ludovic I de Anjou*, în „Revista Istorică”, s. n., III, nr. 9-10, 1992, pp. 929-

regelui maghiar Ludovic de Anjou, în vara lui 1344, între 15 iunie și 17 iulie, atunci când suveranul angevin se găsea lângă Brașov și Biertan; omagiul, înregistrat de Ioan de Târnavă (Thuróczy János) în cronică sa, a fost depus de Nicolae Alexandru în calitate de asociat la tronul tatălui său, Basarab I⁶⁶. Se poate observa că Nicolae Alexandru, în calitate de asociat la tron, participa activ la politica externă a statului. O situație asemănătoare se regăsește în Moldova, protagonist fiind Bogdan, fiul și asociatul lui Ștefan cel Mare. Când, la 12 iulie 1499, Moldova încheia un tratat de pace cu Polonia și Lituania⁶⁷, printre semnatarii acestui act⁶⁸, alături de Ștefan cel Mare și de alți înalți prelați și dregători, se număra și Bogdan voievod, care, „spre credință”, își atârna pecetea alături de cele ale celorlalți subscriși. Și în tratatul de alianță încheiat cu Lituania, la 14 septembrie 1499, fiul și asociatul lui Ștefan cel Mare întărea actul tatălui său: „Iar spre mai mare tărie și temeinicie a tuturor acestora mai sus scrise, am hotărât să se atârne la această carte a noastră *pecetea* noastră cea mare și cea a *fiului nostru Bogdan voievod* [subl. n.] și peceteile boierilor noștri sfetnici”. În primul din aceste tratate, Ștefan cel Mare se angaja să participe la o posibilă acțiune antiotomană, „afară doar [...] dacă vom fi atunci în vreo neputință și nu vom putea să mergem noi înșine”; în acest caz „are să meargă [...] fiul nostru *Bogdan vo[i]evod* în persoană, *cu toată puterea lui și a noastră*, sau un altul pe care îl vom trimite noi”. Așadar, fiul asociat al lui Ștefan cel Mare nu doar că participa în calitate de co-semnatar al tratatelor de alianță încheiate de tatăl său, ci în cazul unei imposibilități obiective a acestuia, era cel care urma a îndeplini angajamentele scrise asumate de domnul Moldovei. La distanță de un secol și jumătate, avem în Țara Românească și Moldova două exemple de reprezentare a voievodului titular prin cel asociat în probleme de politică externă.

Împărțirea prerogativelor puterii între titular și asociat nu o găsim numai la începuturile statului medieval, ci și mai târziu. Am văzut mai sus că majoratul fiului de domn era plasat în jurul vârstei de 15 ani, de acum acesta putând trece de la o asociere formală, cu rol decisiv în stabilirea succesiunii la tron, la o asociere efectivă, prin care anumite atribuții ale domnului titular treceau în grija sa. O analiză

935). De curând, într-un studiu dedicat evului mediu românesc, istoricul Șerban Papacostea a revenit la rându-i la teza enunțată în primele decenii ale secolului trecut, afirmând că la întâlnirea ce avut loc între Nicolae Alexandru și Ludovic de Anjou, fiul lui Basarab I venea în calitate de asociat la tron (Ș. Papacostea, *Desăvârșirea emancipării politice a Țării Românești și a Moldovei (1330-1392)*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 18; cu trei decenii înainte, Șt. Ștefănescu susținuse, de asemenea, asocierea celor doi domni în idem, *Țara Românească de la Basarab I “Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 35; despre data și conținutul acordului dintre Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru, a se vedea bibliografia problemei la Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatarnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, 1999, p. 46, nota 30).

⁶⁶ Pentru detaliile acestei probleme, vezi nota anterioară; textul tratatului la Thuróczy János în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I, ed. Joannes Georgius Schwandtner, Vindobonae, 1766, p. 217, iar traducerea românească a textului, la Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatarnare*, pp. 45-46.

⁶⁷ Detaliile acestui tratat la idem, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în idem, *Evul Mediu românesc*, pp. 177-178.

⁶⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, pp. 417-441.

a izvoarelor permite observarea limitelor puterii voievodului asociat⁶⁹. Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân, fusese asociat de acesta încă de la 27 decembrie 1391⁷⁰, însă abia către sfârșitul domniei tatălui său sunt menționate anumite prerogative ale sale la conducerea Țării Românești. În primul rând, el putea emite acte în nume propriu, așa cum vedem într-un hrisov al său datat în intervalul 1417-1418, în titulatura sa găsim numai titlul de *voievod*, acela de *domn* fiind purtat de tatăl său⁷¹. Practica elaborării de acte oficiale în nume propriu o vom regăsi și la alți asociați: fiul lui Vlad Călugăru, Radu, viitorul domn Radu cel Mare, dispunea și el întocmirea unui asemenea document, la 7 iunie 1494⁷², în timp ce Marcu, fiul și asociatul lui Radu Paisie, trimitea, la rândul său, o scrisoare brașovenilor⁷³. În documentul emis din porunca lui Mihail, datat în intervalul 1417-1418, acesta amintește de „orașul domniei mele”, Târgoviște, semn că asociatul putea avea și o reședință proprie. Fiul lui Mircea cel Bătrân nu era doar „găzduit” aici, ci avea drepturi asemănătoare celor ale domnului titular, el supunând mănăstirilor Cozia și Cotmeana, „10 case” din acest oraș. Această situație se poate lega de dreptul domnilor de a considera „orașele și moșiile lor ca pământ domnesc, câte nu erau dăruite boierilor și mănăstirilor”⁷⁴. Și Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare avea o reședință a sa proprie, la Bacău. El a ctitorit aici o biserică, cu hramul Adormirea Maicii Domnului – Precista, ale cărei lucrări erau finalizate la 1 ianuarie 1491⁷⁵; în același an, din porunca lui, a fost scris și un Tetraevangheliar, pentru biserica sa băcăuană⁷⁶, tot el fiind și cel care dona lăcașului de cult un panaghier⁷⁷. Așadar, în orașul în care își avea reședința, voievodul asociat se împărțea și de un alt drept domnesc – acela de a ctitori biserici⁷⁸.

O altă cauză a introducerii asocierii la tron în spațiul românesc este determinată și de perioadele de „anarhie politică”. După moartea lui Alexandru cel Bun, Moldova cunoaște un mare număr de asocieri, pe fondul unui adevărat *bellum*

⁶⁹ Am expus anterior implicarea voievozilor asociați în politica externă a țării și am oferit ca exemple statutul lui Nicolae Alexandru și cel al lui Bogdan al III-lea; în continuare, vom face referire numai la participarea asociatului la politica internă.

⁷⁰ *DRH, B*, vol. I, pp. 36-39.

⁷¹ *Ibidem*, pp. 82-84.

⁷² O. Diaconescu, *op. cit.*, p. 294.

⁷³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. III, Brașov, 1896, p. 352.

⁷⁴ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în principatele române*, în idem, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1994, pp. 119-159.

⁷⁵ Pisania sa arată că „Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, a zidit această casă” (*Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă*, p. 90); s-a afirmat că Alexandru avea chiar o curte domnească la Bacău (*ibidem*, p. 231).

⁷⁶ *Ibidem*, p. 401, p. 444.

⁷⁷ Inscripția acestui din urmă obiect de cult este aproape identică cu aceea din pisania: „Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, a făcut acest panaghier” (*ibidem*, p. 352).

⁷⁸ În perioada în care face aceste ctitoriri și donații, Alexandru trecuse de mult de vârsta majoratului, căci el se născuse, cel mai probabil, la 28 aprilie 1464, în anul respectiv fiind pentru prima oară amintită „credința” sa într-un document al lui tatălui său; a se vedea Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare. Urice (ispisoace), surete, regeste, traduceri (Supliment la Documentele lui Ștefan cel Mare)*, de I. Bogdan, Iași, 1933, pp. 60-61.

*omnium contra omnes*⁷⁹. Fiii legitimi și nelegitimi sau urmașii acestora luptă pentru a ocupa tronul moldovean; pe lângă dorința unora dintre domni de a-și stabili succesorul la tron, găsim și intenția acestora de a-și alătura aliați puternici în vederea înfrângerii rivalilor. După bătălia de la Piperești⁸⁰, Iliș, dorind să-și desemneze un urmaș, își asociază la tron pe fiul său, Roman II; ulterior, Ștefan II nu reușește să-l elimine din lupta pentru tron pe un al treilea frate vitreg, Petru, pe care, la rândul său, și-l asociază; ajuns la rândul său pe tron, Petru îl ia alături la domnie pe nepotul său, Roman II. Venirea pe tron a lui Bogdan II, la mijlocul secolului al XV-lea, a prilejuit o nouă asociere, între acesta și fiul său, Ștefan, viitorul domn al Moldovei – Ștefan cel Mare⁸¹. Un caz de asociere pe fondul luptei pentru tron se găsește și în Țara Românească, între Dan I și Mircea cel Bătrân. Octavian Iliescu a propus o ipoteză conform căreia, după înlăturarea descendenților direcți ai lui Dan I (Vlad I, Dan II și Ioan), care în 1397 se găseau la Raguza, Mircea, susținut de o parte a boierimii, l-a determinat pe Dan să-l asocieze⁸².

Am lăsat la final un izvor care nu vine din sfera politicului, ci din cea a culturalului. În postfața unei *Pravile-Nomocanon* – păstrată la Biblioteca Academiei Române⁸³ – din secolul al XVI-lea, cu circulație în Țara Românească, este amintită asocierea la tronul Serbiei dintre Ștefan Uroș II Milutin și Ștefan Dragutin⁸⁴ („[...] în zilele binecinstitorului și binecredinciosului și din neam de sfinți, domnul crai Ștefan Uroș a toată țara Serbiei și al părților de la mare și a fratelui său, domnul Ștefan, crai unguresc al Zetei”). Nu se poate ști dacă această carte a ajuns în mâinile vreunui domn român, însă este clar că mediile care au folosit-o au intrat în contact, prin intermediul ei, cu o informație de ordin istoric din Serbia medievală, pe care o întâlniseră și poate încă o mai întâlneau și în Țările Române.

În general, cauzele instaurării domniilor asociate în Țara Românească și Moldova țin fie de dorința suveranului de a-și desemna încă din timpul vieții un succesor care să-i urmeze la tron, fie de necesitatea împărțirii prerogativelor domnești între mai multe persoane, în cazul de față – două. Prima motivație a apărut pe fondul lipsei unei norme juridice de tipul *Lex Salica*, în măsură să dispună explicit ordinea succesiunii la tron, iar cea de-a doua s-a regăsit atât la începuturile

⁷⁹ Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 49.

⁸⁰ C. Rezachevici consideră (în idem, *op. cit.*, vol. I, p. 486) că, după bătălia din 8 martie 1436 de la Piperești, se instaurează o domnie comună și nu una asociată între cei doi frați Ilie și Ștefan.

⁸¹ Pentru această perioadă, sunt utile, printre altele, următoarele lucrări: L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, VII, 1970, pp. 59-81; L. Șimanschi, N. Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443-1447, privind istoria Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, XI, 1974, pp. 173-185; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, pp. 49-57; L. Șimanschi, *Criza politică din Moldova dintre anii 1432 și 1437*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, XXXIII, 1996, pp. 23-34; L. Șimanschi, D. Agachi, *Înscăunarea lui Ștefan cel Mare: preliminarii și consecințe (1450-1468)*, în *România și civilizația occidentală*, Iași, 1997, p. 197; C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 475, p. 491, pp. 494-495, pp. 501-502, p. 519.

⁸² O. Iliescu, *Domni asociați*, p. 56.

⁸³ P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I, [București], 1959, pp. 381-383.

⁸⁴ Despre această asociere, a se vedea și Harold W. V. Temperley, *History of Serbia*, Londra, 1919, pp. 49-50.

statului medieval românesc, cât și mai târziu. Asocierile au mai putut apărea și pe fondul luptelor interne pentru tron, ca o soluție de compromis menită să pună capăt haosului și diminuării puterii autorității centrale în raport cu elita socială și politică.

Craiova